

Sorø Akademi – et sted i litteraturhistorien

Anne-Marie Mai

Udsigten til en stor gråhvid bygning ved en sø dukker uventet op i den tætte skovbevoksning på banestrækningen lige før Sorø Station. Næppe har man som togrejsende løftet blikket, før skoven igen lukker sig tæt, og man spørger sig selv, om det eventyrlige syn er af denne verden. Men synet er virkeligt. Hvad man ser, er Sorø Akademi Skole, et moderne gymnasium, indrettet som en kostskole og beliggende på et sted, hvis lange og dramatiske litteraturhistorie rækker fra 1200-tallet til nutiden. Et vigtigt kapitel i den lange historie udspiller sig i 1700-tallet. Det omhandler de litterære aktiviteter på den tid, da Ludvig Holberg (1684-1754) var med til at skabe en ny uddannelsesinstitution i Sorø, og stedet blev et førende oplysningsmiljø.

Studiet af de litterære aktiviteter i Sorø kræver, at man forstår, at man i 1700-tallet havde et andet litteraturbegreb end nutidens, hvor litteratur er identisk med skønlitteratur. 1700-tallets skribenter brugte begreber som boglige kunster, skrivekunst og skønne videnskaber. Litteratur var her også historiske skrifter, moralfilosofisk essayistik og filosofiske undervisningsbøger, hvor fiktive og ikke-fiktive indslag ikke lod sig skille ud fra hinanden. Vers, dramatik og satirer indgik i de skønne videnskaber og omfattede også ikke-fiktive genrer og blandinger mellem faktiske og fiktive genrer. Med tilblivelsen af en moderne litterær kultur etableredes et skel mellem den gamle latinske lærdomslitteratur og den nye, dansksprogede skønne litteratur og bogkunst.

Det litterære liv ved Sorø Akademi synliggør den danske oplysningslitteraturs forskellige former og ideer. Studiet af dette oplysningsmiljø afdækker, hvor sammensat og forgrenet oplysningslitteraturen faktisk er. De forskellige sider af oplysningens litteratur løber ikke sammen i Sorø, men mange linjer og spor går igennem den gamle port til det, der engang var et ridderligt akademi og længe før den tid et benediktinerkloster.

Stedets ånd

Sorøs litterære aktiviteter lægger op til en diskussion af, hvorvidt man skal se litteraturhistorien og historien som en kontinuitet eller som en serie af brud og uensartede tildragelser. Studiet af Sorø giver især godt stof til at endevende den indflydelsesrige franske filosof Michel Foucaults forestillinger om, at viden må studeres arkæologisk. De vidensinstitutioner og skrivende/læsende miljøer, der siden midten af 1100-tallet har etableret sig i Sorø, er meget forskellige. Foucaults

begreb om de såkaldte epistemer, dvs. de erkendelsesmønstre og diskurser, der kendetegner en given periode og skaber rammer og grænser for, hvad det overhovedet er muligt at tænke, er relevant i forhold til brudfladerne imellem det, der er blevet opfattet som henholdsvis viden, lærdom og ordkunst i perioden fra middelalder til romantik.

I Sorø kan man relativt enkelt komme på sporet af skift mellem forskellige epistemer. Her opdager den nutidige læser hurtigt nogle karakteristiske tekstformer og nybrydende litterære, sprogteoretiske og pædagogiske praksisformer. De spænder fra middelalderens latinske lærdom hos Sorøs cisterciensermunke over renæssancens interesse for historieskrivning og klassikeroversættelser hos adelsdamen Birgitte Thott til oplysningstidens patriotiske moralfilosofi hos tidsskriftredaktøren J. S. Sneedorff og romantikkens dannelsestænkning hos B. A. Ingemann og N. F. S. Grundtvig. Sorø har været et sted, hvor nye ideer ikke alene er blevet udkastet i tiden fra Holberg frem til Ingemann, Grundtvig og Carsten Hauch, men også er ført ud i livet. En række litterære og filosofiske værker er blevet forfattet og udgivet netop her, og op- og nedture har præget Sorømiljøerne. Men de mange århundreders kunstneriske, filosofiske og pædagogiske virksomhed har givet Sorø et stedets særpræg eller en *genus loci*, som er mærkbar.

Som besøgende på Sorø Akademi bliver man meget opmærksom på, at man som menneske altid er på et sted, at menneskelig væren er stedsbunden, hvor abstrakt menneskets oplevelse af tid og rum end bliver i en moderne verden.¹ Man mærker også stedets postmoderne genkomst hos de unge gymnasieelever, der i dag søger ind på gymnasiekostskolen i Sorø og ivrigt holder mange traditioner i hævd, ja tilmed opfinder helt nye med en efter sigende århundredlang forhistorie.

Nutidens elever kan af stedets arkitektur og billedkunst i al fald arkæologisk følge forskellige tidsaldres tilstedeværelse. Man opdager også forskellige tiders ambition om både at markere deres egen indsats og inddrage fortiden i iscenesættelsen af deres eget litterære og pædagogiske projekt, deres organisering af viden. Fraterbrønden danner – uden at være centrum – et kernepunkt i hele det anlæg af bygninger og park, som ligger inden for klostermuren.

Brønden var utvivlsomt noget af det første, cistercienserne fik etableret, da de i 1161 kom til Sorø. I dag ses fraterbrønden i en fortolkning af Martin Nyrop fra 1912. Indretningen af brønden viser med sine granittrappesten, søjler, tag og karm tilbage til den middelalderlige katedral. Mange

¹ Edward S. Caseys stedsanalyser i *Getting back into Place* (1993) og *The Fate of Place. A Philosophical History* (1997) karakteriserer et moderne stedstab, men fremhæver også, at det postmoderne liv igen kalder oplevelsen af stedet og også længslen efter stedet frem i mennesket: » Despite the seduction of endless space (and the allure of serial time), place is beginning to escape from its entombment in the cultural and philosophical underworld of the modern West. Not yet wholly above ground, it is there to be seen or at least glimpsed, in this locale or that, here and there, now and then, wherever, somewhere”, Edward S. Casey: *The Fate of Place. A Philosophical History*, 1997, s. 339.

besøgende tror simpelthen, at brønden er ældgammel. Den udtrykker modernitetens drøm om middelalderen som et eksotisk, men alligevel velkendt og holdbart fundament under en verden, der hele tiden forandrer sig. Den romantiske tidsalder indrammes i denne drøm i granit og kildekalk med et Grundtvigcitater, der løber rundt om brøndkarmen. Det lyder: »Mindet vel lader som ingenting er dog et lønligt kildespring«.

Sorøs litterære miljøer og oplysningslitteraturen er et godt sted at bringe i fokus for at opdage historiske forskelle og brud. Men man slipper alligevel ikke så let ud af dilemmaet mellem en optik, der ser brud eller transformationer, og en optik, der ser historiske sammenhænge og ligheder. Dermed holdes man i Sorø på sporet af en litteraturhistorisk læsnings muligheder og problemer.

Man kan benytte den russiske litteratur og sprogfilosof Mikhail Bakhtins kronotop-begreb i forbindelse med studiet af de litterære aktiviteter i Sorø. Det lidt vage, men ofte anvendte begreb, som Bakhtin brugte dels i forbindelse med analysen af litterære genrer, dels i betragtninger af tiden og rummet i romankunsten, fanger det præg af fiktion og vision, der omgærdet selve stedet Sorø og gør det til et motiv i dansk historieskrivning og litterær fortælling fra Holberg til Herman Bang.

Nutidens undervisningsministre forsøger stadig at nyde godt af Sorøkronotopens historiske aura, den smukke park og den karakteristiske blanding af sølugt og nyslået græs. Det sker på de årlige Sorømøder, hvor ideer og diskussioner om uddannelse står på programmet for en særlig indbudt kreds af undervisere og forskere. Men det er mere end et åbent spørgsmål, om man i dag er lige så visionær som Holberg, der i Sorø arbejdede på at realisere et splinternyt alternativ til universitetet i København, eller som Grundtvig, der her forestillede sig et fremtidens universitet for livslang uddannelse.

Sorø er og var en realitet, men stedet har i lige så høj grad været en drøm for forskellige tidsaldres tænkere, undervisere og forfattere, drømmen om det gode liv med bøger, uddannelse, natur og digtning.

Ludvig Holbergs Sorø

Omkring midten af 1700-tallet blev der i Danmark som i andre europæiske lande taget forskellige initiativer til indretning af akademier for lærde studier, og i 1747 blev et nyt ridderligt akademi i Sorø stiftet af Frederik V på initiativ af den nye amtmand i Sorø, den tyske grev Henrik VI Reuss. Allerede i 1746 satte Reuss sig i forbindelse med Ludvig Holberg, der i 1740 havde købt Brorupgård og i 1745 Tersløsegård, hvor han havde tænkt sig at tilbringe sin alderdom. Holberg sad på dette tidspunkt på en af de vigtigste poster på Københavns Universitet som kvæstor, dvs.

regnskabsfører, en post, han bestred indtil 1751. Holberg havde også i tiden 1735-36 været universitetets rektor, men disse poster forhindrede ham ikke i at arbejde med ideen om at oprette en helt ny uddannelsesinstitution i Sorø. Efter et ganske indviklet spil om de økonomiske forhold kom der et løsningsforslag: Holberg besluttede sig for at testamentere sine besiddelser til Sorø Akademi mod at blive baron, få en vis skattelettelse og ret til en gravplads i kirken.

Det forslag til en fundats for akademiet, som Reuss forelagde Frederik V, var sandsynligvis udarbejdet af Holberg selv. Udkastet understreger, at akademiet skal være helt uafhængigt af Københavns Universitet, at akademisterne ikke skal have lov til at rejse på udenlandske studierejser, før de har studeret i tre år, og at der i stedet for de traditionelle disputationer, deklamationer og andre ceremonier skal afholdes spørgetimer af lærerne. Det er fornødent, at »Lærerne anvender visse Timer om Ugen, alene for at modtage Spørgsmaal og løse Knuder«, skriver Holberg, og han bemærker også, at man simpelthen må sørge for at få ansat nogle lærere, der er gode til at omgås de kommende akademister, så de unge mennesker ikke får alt for stor lyst til at drive spot med de grundlærde mænd og deres »Austeritet og filosofiske Grimacer«. ² Den klokkeklare bestemmelse om at lægge betydelig vægt på de universitetsansattes pædagogiske kvalifikationer, som Holberg ville have med i 1747, blev først indført ved danske universiteter i 1993!

Fundatsen viser, at Holberg ville følge de aktuelle spørgsmål omkring universitetsstudier og udlandsrejser, som han havde diverteret sig selv og publikum med i komedierne *Jean de France* (1722) og *Erasmus Montanus* (1723), op med et regulært initiativ til en ny slags universitet for moderne sprog, naturret og statsvidenskab.

Holberg foreslog, at der blev ansat fem professorer: i historie, offentlig ret og politik, i matematik og filosofi, i økonomi, jura og i fremmedsprog, især fransk, tysk og latin. Der ville ikke blive brug for nogen professor i teologi, da akademisterne jo netop ikke skulle uddannes til gejstlige embeder. Kort sagt: ud med teologien og ind med en moderne fagkombination! Det er Holbergs ide at indføre en slags arbejdsdeling mellem Sorø og København: Sorø skulle uddanne unge til regeringskollegierne, mens Københavns Universitet skulle tage sig af præste- og læreruddannelsen. Udkastet bærer helt klart præg af, at det er Holbergs intention at skabe et alternativ til den efter hans opfattelse komplet forældede latinske lærdomskultur ved Københavns Universitet.

² Alfred Glahn's udgivelse *Sorø Akademi og Holberg* (1925) gengiver »Nogle Betænkninger over det Soranske Academies Indretning og vedligeholdelse/ som underkastes deres Grævelige Correction«, udkastet er udateret og uden underskrift, men Alfred Glahn argumenterer for, at Holberg er forfatteren.

Reuss fulgte stort set Holbergs udkast til en fundats for det nye akademi, men han fik problemer med flere københavnerprofessorerne, der især var kritiske, når det gjaldt ideen om arbejdsdelingen mellem Sorø Akademi og Københavns Universitet. Københavnerne krævede simpelthen, at akademisterne skulle tage eksamen fra Københavns Universitet, hvis de skulle ansættes i regeringens kolleger. Reuss fik imidlertid delvis forpurret denne indvending, og Holberg kunne 3. februar 1747 henvende sig til en ledende embedsmand for at komme videre i sagen om oprettelsen af et baroni og sikringen af indtægterne til akademiet. Holberg var yderst tilfreds med at kunne overdrage gældfrit gods til Sorø Akademi og erklærede, at han vil bruge sin sidste tid på yderligere at forbedre ejendommen.

Akademiet var både en undervisnings-, forsknings- og formidlingsinstitution, og der blev eksperimenteret med pædagogisk fornyelse af undervisningsformerne. Desuden kom akademisterne i en art praktik, idet de blev inddraget i godsforvaltningen og arbejdede med forskellige typer dokumenter og sager. Sammen skulle de læse udenlandske aviser og lære at tale diplomatisk og forsigtigt om udenrigspolitik.

Akademiets indvielsesfest blev fejret med kongens deltagelse 26. juli 1747. Grev Reuss holdt efter sigende noget så usædvanligt som en akademisk tale på dansk, og fundatsen blev oplæst. Det fortælles, at Holberg, der jo sådan set havde betalt hele gildet, var eddikesur over ikke at blive indbudt til at sidde ved kongens efterfølgende taffel, en historie, der dog ikke er noget belæg for i Holbergs eller andre samtidiges skrifter.³ Det fremgår derimod af Holbergs egne bemærkninger, at han er stolt af selv at have forøget sin formue, og han siger i den forbindelse, måske med reference til sin nyslåede baronværdighed, der stred en smule mod hans egen oplysningsidealer: »Folk maa dømme om mig hvad dem lyster.«⁴ Som udsmykning af sit nye baron- våbenskjold valgte Holberg et hul-bjerg. Det fine skjold er således helt konkret pyntet med et billede af et stort bjerg med et hul midt igennem! Måske en illustration af Holbergs selvironi over at være ophøjet til fornem baron.

Holbergs intention om at skabe dialog mellem studerende og undervisere ser ud til at være lykkedes ganske godt, hvis man skal dømme efter den senere embedsmand Johan Bülow's erindringer om sin tid på akademiet omkring 1770. Han fortæller om mange behagelige timer i selskab med lærerne, fri adgang til bibliotek og lysthuse. Da han må forlade akademiet, er det en sorgens dag:

³ Jf. Glahn 1925, s. 32 ff.

⁴ Ludvig Holberg, "Epistel 177", *Værker*, 1969-71, bd. 11, s. 201.

”Nu kom d. 19. Martz 1771, den sørgelige Dag, da jeg for Alvor maatte sige Farvel til saamange ærede og kiære Mennesker og til den skønne Egn hvor jeg havde tilbragt 3 lykkelige Aar. Var jeg den Gang død, havde jeg ladet sætte paa min Gravsteen: Her ligger den, som var til i 19 Aar, men som kun levede i 3 Aar.”⁵

Akademiets litterære virksomhed kom til at omfatte vigtige og nybrydende initiativer som professor J. S. Sneedorffs tidsskrift, *Den Patriotiske Tilskuer*, og hans udgivelser af eksempler på god brevskrivning. Sneedorffs dygtige indsats betød et hurtigt avancement til en ny stilling i København, men for Akademiet blev situationen meget vanskelig; allerede i slutningen af 1700-tallet var der store økonomiske problemer og en skærpet modstand fra Københavns Universitet.

Nye drømme om skolen i Sorø

Trods tilbagegang blev Akademiet aldrig formelt nedlagt, og nogle få professorer fortsatte administrationen af godserne. Under et besøg i 1808 kalder den senere Sorøprofessor, Christian Molbech, sin samtid til besindelse og skildrer sin fortvivlelse, da han ser de smukke sale indrettet til de spanske soldaters indkvartering, mens kirken er blevet til et hømagasin:

”Jeg saae de Sale, hvor Sneedorff og Schytte, hvor Guldberg og Kraft, hvor Schønning og Erichsen lærte; og jeg fandt dem – et Billede paa Tidernes Omskiftning – indrettede til Ophold for Soldater. Jeg saae den Stol, hvorfra deres Veltalenhed lød paa festlige Dage til Kongernes Priis; og den stod, ringe og uanseelig, i en Krog.”⁶

En stor brand i 1813 forårsagede mange ødelæggelser i Sorø, men branden satte gang i planerne og ideen om at genoplive skolen og akademiet. Det blev besluttet at genåbne Frederik II's skole og afskaffe akademiets status som universitet. I stedet blev akademiet hjemsted for til en videnskabelig overbygningsuddannelse, et filosofikum, som studenterne kunne bestå efter deres studentereksamen som forberedelse til universitetsstudierne med uddannelse i naturvidenskab og sprog.⁷

I 1820'erne rykkede såvel B. S. Ingemann som Carsten Hauch ind som lærere ved Akademiet i Sorø. Ingemann fejrede her triumfer som digter og som forfatter til tidens populære genre: den

⁵ Johan Bülow, *Johan Bülow's Selbiografi*, meddelt ved Aage Friis, 1899, s. 479.

⁶ Christian Molbech, *Ungdomsvandring*, 1811, s. 265-266.

⁷ Som noget ganske specielt fik Sorø tilknyttet et praktisk institut for jorddyrkning og forstsvæsen, og det blev understreget, at traditionen med, at Sorø skulle uddanne »oplyste og duelige Mænd for Staten«, skulle fortsættes. Svend Ranvig, *Sorø Krøniken*, bd. II, 1986, s. 262.

nationale historiske roman, mens kollega Hauch forsøgte sig med at udvikle sit europæiske udsyn i en stort anlagt samtidsroman om Polens frihedskamp, *En polsk Familie* (1839). To vidt forskellige fortolkninger af romantikkens poetik boede således dør om dør i Sorø.

Ingemanns ven, N. F. S. Grundtvig, fattede voldsom interesse for Sorø og stedets nationale og historiske muligheder og begyndte at drømme om helt ny uddannelsesinstitution, der skulle forny Holbergs tradition. På fremtidens ”Skole i Soer” ville Grundtvig endelig gøre en ende på, hvad han kaldte ”Drenge-Videnskabens” rationalistiske elendighed. Denne plan måtte dog senere forlægges til Marielyst.

1800-tallets sidste store litterære soraner blev Herman Bang, hvis debutroman, *Haabløse Slægter* (1880) lader de få lykkelige scener i den ulykkelige Williams liv udspille sig i netop Sorø, hvor han bogstaveligt talt falder over sin forfader, den store Absalons, gravmæle. Og det fald bliver ikke hans sidste.

Studiet af den litterære kultur og de litterære aktiviteter ved Sorø Akademi giver en akademisk historisk læsning muligheder for at følge sammenhænge og brud imellem tider, tekster og steder og se på, hvordan selve litteraturbegrebet har forandret sig over tid. Der er virkelig mentalt og æstetisk langt fra Holberg til Grundtvig og fra Grundtvig til Bang; men stedsstudiet afslører, hvor vigtigt det var for Grundtvig at få sig selv præsenteret som en selvfølgelig arvtager til Holberg, og for Ingemann at fremtrylle en national middelalderfortælling om cistercienserne i Sorø, ganske modsat sin nabo, digteren Hauch, der var vildt optaget af at digte om en mulig fælles europæisk fremtid. I slutningen af 1800-tallet færdedes Herman Bangs hovedperson ved gravmælerne over de mange store drømme og planer uden selv at indse, at romantikkens tidsalder uigenkaldeligt var forbi. Modsat sin forfatter, Herman Bang, får William ikke fodfæste i modernitetens verden.

Det topografiske litteraturstudium udfordrer de traditionelle periodiseringer og den nationale litteraturhistoriske konstruktions skranker og baner måske dermed en af vejene for en mere end tiltrængt fornyelse af den akademiske historiske læsning.

Henvisninger:

Bakhtin, Mikhail. 2006. *Rum, tid & historie. Kronotopens former i europæisk litteratur*, oversat fra russisk af Harald Hartvig Jepsen, Århus: Forlaget Klim.

Casey, Edward S. 1993. *Getting back into Place*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

Casey, Edward S. 1997. *The Fate of Place. A Philosophical History*. Berkeley Calif.: University of California Press.

Foucault, Michel. 2005. *Vidensarkæologien*, Århus: Philosophia. Oversat af Mogens Chrom Jacobsen efter *L'archéologie du savoir*, Édition Gallimard 1969.

Glahn, Alfred. 1925. *Sorø Akademi og Holberg*. København: Holbergsamfundet.

Holberg, Ludvig, 1669-71, *Værker i tolv Bind. Digteren. Historikeren. Juristen. Vismanden*, bd. 1-12, red. F.J. Billeskov Jansen, Kbh.: Rosenkilde og Bagger.

Mai, Anne-Marie. 1994. *Moralske Fortællinger 1761-1805*, København.: DSL/Borgen.

Molbech, Christian. 1911. *Ungdomsvandring*. København: Kbh.: Andreas Seidelin.

Ranvig, Svend. 1986. *Sorø Krøniken*, bd. 1-2, København: Finn Jacobsens Forlag.

Billedtekst: Holbergs statue i Sorø Akademis park. Statuen er rejst af Soranersamfundet i 1898, og den fortolker Holberg som en følsom naturvandreren, omgivet af historiens muse, Clio, og komediens muse, Thalia. Blandt soranerne går den under navnet, "Holberg og hans to koner".